

**Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola (7.6 Zeneművészet)**

**MARCZI MARIANN
LIGETI GYÖRGY ZONGORAETŰDJEI
c. doktori értekezés tézisei
TÉMAVEZETŐ: PAPP MÁRTA**

2008

I. A kutatás előzményei

Ligeti György zongoradarabjaival 2001 végén kezdtem el foglalkozni berlini posztgraduális tanulmányaim során. A Ligeti-etűdök közül kettőt (*Fanfares*, *Fém*) ekkoriban többször is játszottam koncerten. Érdeklődésem nem csupán a darabok megtanulására és előadására irányult, hanem a művekről megjelent publikációk megismerésére is. Főként a Ligeti-etűdök első kötetéről találtam tanulmányokat, a többi etűdről meglepően kevés forrás állt rendelkezésre, holott ekkor, 2001-ben Ligeti már a tizennyolcadik etűdöt is megírta. Később ez indított arra, hogy Ligeti összes zongoraetűdjét tanulmányozzam és elemezzem. Ligeti György zongoraetűdjeit tárgyaló doktori dolgozatomat a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem DLA hallgatójaként 2005 tavaszán kezdtem írni Papp Márta témavezető konzulens irányításával, és 2008-ban fejeztem be.

Az etűdök első kötetének elemzéseimhez bőséges segédanyaggal szolgált általam gyűjtött és feldolgozott irodalom, valamint néhány egyesült államokbeli Ligeti-kutató, Ligeti-növendék zenetudós, zeneszerző tanácsai és javaslati. (A köszönetnyilvánításban név szerint említem őket.). Ugyanakkor a feldolgozott irodalom és a felhasznált irodalom között nagy különbség mutatkozik az első kötet etűdjeinek elemzéseinél, mivel számos eddigi eredményt és elemzést elolvasva úgy éreztem, hogy én vagy más szempontok alapján szeretnék közelíteni a művekhez, vagy a forrásokból megismert elemzési szempontokat bővebben, részletesebben, illetve az első hangtól az utolsóig következetesen végigvizsgálva igyekeztem érvényesíteni és használni a munka folyamán. Több ilyen forrás esetében kiderült, hogy a megfigyelt szabályszerűségek az etűdök elejére vagy azok bizonyos szakaszaira igazak, további részekre viszont nem, vagy csak részben.

A második kötet elemzéseimhez jóval kevesebb forrásanyag állt rendelkezésemre, a harmadik kötet elemzéseimhez pedig semmilyen publikált segédanyagot nem találtam kutatásaim során. Ezeket az etűdöket önállóan, az előbbi etűdök esetében már bevált elemzési módszerekkel vizsgálva közelítettem meg.

II. A kutatás módszerei

A dolgozatban három kötetnyi Ligeti-etűd, összesen tizennyolc mű elemzése található. Ezek az elemzések alkotják a dolgozat központi részét.

Az elemzéseket az etűd műfaj keletkezésének, alakulásának és fontosabb ismertetőjegyeinek kifejtése előzi meg, végigkísérve a műfaj változásait a korai barokk művektől a XXI. századig, a fokozatos átalakulást technikai tanulmányból, ujjgyakorlatból koncertetűddé, koncertdarabbá, ill. zeneszerzői gyakorlattá, ahol nem csupán egy-egy speciális játékmód vagy technikai elem megvilágítására szolgál az etűd, hanem egy-egy zeneszerzői ötlet vagy probléma

kibontakoztatására is keretet ad.

Az elemzésekhez csatlakozik még Ligeti György többször nyilvánosság előtt is (előadások, műsorfüzetek, interjúk, cd kísérőfüzetek) megfogalmazott ars poeticája az etűdök komponálásával kapcsolatban. A leglényegesebb hatások közül az európai hagyományból Chopin, Schumann, Brahms, Liszt, Debussy hatását és a balkáni népzene hatását; a nem európai zenei hagyományokból a közép-afrikai, jávai, szumátrai, gamelán, kubai és jazz-hatásokat, a kortárs zeneirodalomból Conlon Nancarrow gépzongorára írott etűdjeinek hatását; a képzőművészetből Maurits Escher grafikáinak hatását, a tudományból a matematikai fraktálok világának és szerkezetének, a filozófiából pedig D. R. Hofstadter műveinek hatását tartom fontosnak kiemelni.

Maguk az etűd-elemzések egymáshoz hasonló módon épülnek fel. Először a keletkezés és az ősbemutató körülményei, az ehhez kapcsolódó filológiai adatok, majd a címválasztás, a címek eredete, a címek jelentésének, szimbólumainak értelmezése kerül tárgyalásra. Az elemzések központjában elsősorban az etűdök ritmikai felépítése, valamint a hangrendszerek, hangsorok és a hangterjedelem vizsgálata áll, mivel Ligeti e téren alkotott különlegeset és újszerűt e tizenhét etűd megírásakor. A ritmikai, metrikai, tempóbeli komplexitás volt az egyik legfontosabb kérdés, amit az etűdökben egyetlen hangszeres előadó igénybevételével oldott meg. Az elemzések további szakaszaiban a darabok formai felépítését, majd a dinamikai arányokat vizsgálom. Ebben a fejezetben szó esik még az egyes etűdök más Ligeti-művekkel való kapcsolatáról is, elsősorban a *Trió – Hommage à Brahms*, a *Zongoraverseny*, a *Hegedűverseny*, a *Három darab két zongorára* és a *Continuum* című művekből hozok példákat közös vonásokra. Az elemzések során többször kitérek a művek kéziratának, faksimile kiadásának és a Schott kiadó gondozásában megjelent kottáknak az eltéréseire. Ezeknek a forrásoknak az összevetésnél korlátozottak voltak a lehetőségeim. A darabok közül a tizenötödik, tizenhatodik és tizenhetedik etűd faksimilije nem volt elérhető.

Az elemzések eredményeit egy önálló fejezet foglalja össze. A tizenhét etűdön belül bizonyos hasonlóságok alapján csoportok alakíthatók ki. Ezek a rokonságok elsősorban a ritmikai felépítés hasonlóságából vagy a felhasznált hangsorokra, hangkészletekre, ill. egy-egy hangköztávolságra épülő alapötlet kibontakoztatásából fakadnak. Más etűdöket a zongora használata, zongoratechnikai megközelítés hoz közös nevezőre, megint mások pedig a hangzás-kép, hangzás-mintázat alapján állnak kapcsolatban egymással.

Egy epizódként beékelődő fejezet a Ligeti-etűdök képzőművészeti hatásáról szól. Nádler István festőművész két kiállításán is részt vettem ill. közreműködtem zenei illusztrációk válogatásával a kutatási időszak alatt. A Nádler-képekből illusztratív válogatás is került a dolgozatba; a festőművésszel rövid interjú keretében beszéltünk Ligeti-etűdök hangzása alapján azok vizuális nyelven való megjelenítésének ötleteiről. Csányi Katalin szobrászművész készülő Ligeti ihletésű sorozatáról szintén rövid beszélgetés keretében nyújtok keresztmetszetet a dolgozatban és ezt illusztrációs példával is kiegészítem.

A dolgozat másik fontos és nagyobb terjedelmű fejezete a Ligeti-etűdök

hangfelvételeit vizsgálja. A dolgozat interpretációesztétikai része nem az összes létező Ligeti-etűd felvételről tesz említést. Csupán válogatás ez a megjelent felvételek közül. A válogatásba igyekeztem azokat a felvételeket belevenni, melyek zenei értéke számomra vitathatatlan. Összesen tíz előadó interpretációjáról esik szó, ezek közül Pierre-Laurent Aimard és Fredrik Ullén előadásában a teljes sorozat publikált formában elérhető. Louise Sibourd előadásában kiadatlan koncertfelvétel állt rendelkezésemre az összes etűdből. Toros Can a tizennyolcadik etűd kivételével mindegyik darabot fölvette és a felvétel kiadásban is megjelent. Erika Haase, Idil Biret az etűdök első két kötetét vette lemezre. Volker Banfield és Lucille Chung egy-egy kötetnyi etűdöt, Csalog Gábor egy válogatást és Gianluca Cascioli két etűdöt vett fel. A fejezetben rövid ismertetőt írok a lemezekről, felvételekről, és válogatást közlök a felvételekről megjelent kritikákból.

A dolgozat utolsó, rövid fejezetében tömör ismertetők, életrajzok olvashatók azokról a személyekről, akiknek Ligeti az egyes etűdök ajánlását címezte. Ezt azért tartom lényegesnek részletezni, mert mindannyian, akiket az a megtiszteltetés ért, hogy egy vagy több Ligeti-etűd címzettjei lehettek, kiemelkedő alakjai a XX.–XXI. század zenei, tudományos vagy művészeti életének, és véleményem szerint az etűdök arculatához szorosan hozzátartozik ezeknek a személyiségek az arcképcsarnoka is.

A függelékben az irodalomjegyzék, a Ligeti-etűdök diszkográfiája és a felhasznált kottapéldák forrásainak jegyzéke található.

III. A kutatás eredményei

A Ligeti-etűdök tanulmányozásával eltöltött időszak legfontosabb eredményének tartom, hogy a műveket egyre mélyebb rétegekben sikerült megismernem. Kutatásom nyomán olyan munka született, mely az összes Ligeti-etűdöt elemzi. Ez mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban hiánypótló. A Ligeti-etűdök egy részéről jelentek meg elemzések, de átfogó publikáció ebben a témában eddig nem készült.

Az egyes etűdök beható elemzése mellett arra is törekedtem, hogy a darabok szerepét az egyes ciklusok struktúráján belül értelmezem, és a három ciklus egymáshoz való viszonyát, építkezését és szellemi üzenetét vizsgáljam. Ez a tizenhét etűd a szerző életművén belüli utolsó szakasz zeneszerzői útkereséseinek lenyomatát őrzi és korábbi művek kísérleteinek eredményeit szintetizálja. Az etűdök tehát az egész életmű szempontjából is kulcsfontosságúak. Több mint tizenöt év munkája Ligeti három kötetnyi etűdje. A káosztól a kánonig jut el a három sorozat: az első darab címe *Désordre (Rendtelenség)*, a tizennyolcadik etűd címe *Canon*. Az etűdök kompozíciós technikájának vizsgálatakor kiderül, hogy Ligeti zenéjében a rend és rendtelenség bámulatos keveredése végül egy magasabb szintű rend érzetét kelti. Az etűdök első kötete az *Automne à Varsovie* „összeomlás-szerű” befejezésével ér véget. A második kötet elején a *Galamb borong* idilli,

paradicsomi víziója, a pompázatos gamelán hangzás éles kontrasztot alkot a *L'escalier du diable* démoni hangulatával, amiből a kivezető utat végül a második kötet záródarabja, az égbé törő *Columna infinita* jelenti. A harmadik kötet darabjai kánonok, közös vonásuk, hogy lassú bevezetők, koralszerű szakaszok jelennek meg bennük. A hit és alázat kifejeződése, visszanyúlás a régi zenei formákhoz érdekes ötvözetet alkot a modern zeneszerzői gondolkodásmóddal.

Ligeti etűdjei észlelésünk viszonylagosságára világítanak rá. Kitágítják észlelési képességeinket, felébresztve reflexiók kedvünket. Ligeti kompozíciói tele vannak hallást megcsaló effektusokkal. Olyan ritmikus-melodikus konfigurációk hangzanak fel, melyeket azonban mint ilyeneket egyáltalán nem is játszanak el, ugyanis két vagy több különböző szólam egymásra rétegzettségéből adódnak. Illuzórikus képződmények ezek, analóg módon Maurits Escher grafikáinak „lehetetlen” perspektíváihoz. Ligeti a színesztézia tulajdonképpeni képviselője a zeneszerzők között. Kompozícióinak háttérben minduntalan vizuális, taktilis és egyéb képzetek készítése áll. Quasi hangszobrokról van szó, melyek saját hang-szín-tereket hoznak létre. Ligeti gyermekkorának élményei és az érdeklődésének folytonosan középpontjában álló tudomány (kémia, fizika, matematika) is nyomot hagyott az etűdökön. Az etűdök témaválasztásának széles palettáján megjelenik az irodalom, a Goethe balladája nyomán keletkezett *Der Zauberlehrling* című etűd, a címeiben rejlő jelképek (inga, létra) (*En suspens* és *L'escalier du diable*), az etnológia (*Fanfares, Galamb borong*), a szobrászat (*Columna infinita*), festészet (*White on White*), különböző állapotok érzékeltetése (*Désordre, Vertige*), politika (*Automne à Varsovie*), anyagszerűség (*Fém, Entrelacs*), természeti kép (*Arc-en-ciel*), film (*À bout de souffle*), zene (*Fanfares, Cordes vides, Canon*), zongoratechnikai elemek (*Touches bloquées, White on White*).

Számos oldalról közelíthetünk Ligeti zenéjéhez, de akármilyen részletességgel tanulmányozzuk is műveit, nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a hangok mögött kibontakozik Ligeti teljes személyisége. Ha a darabok üzenetére nyitottan hallgatjuk Ligeti zenéjét, akkor a zsenialitás, a humánus és a játékosság egyaránt megérinthet bennünket. Amit kihallunk Ligeti zenéjéből, az nem csupán egyedülálló formai beteljesedés és órásmesteri precizitás, hanem az a képesség is, hogy ismeretlen képzeletbeli teljesítményeket keltsen életre, a műveit hallgató és előadó embereket pedig hallóvá, látóvá, álmodóvá tegye.

IV. Az értekezés tárgykörében megjelent publikációk

Ligeti György – Marcsi Mariann – Nádler István. *Nádler-Ligeti*, Budapest: Jaffa Kiadó, 2008.

Marcsi Mariann. „Ligeti György *L'escalier du diable* című etűdjének elemzése”. in *"Mielz valt mesure que ne fait estultie", ünnepi kötet Horváth Iván 60. születésnapjára*, szerk. Bartók István, Veres András, Szentpéteri Márton, Horváth Béla, Szegedy-Maszák Mihály. *Budapest: Krónika Nova Kiadó*, (2008): 168–173.;

Az értekezés tárgykörében folytatott tevékenységek

2004-ben Ligeti György műveiből készült montázs, zenei aláfestés szerkesztése Nádler István festőművész a budapesti Dorottya Galériában megrendezett *Egyedi grafikák papíron, Hommage à Ligeti György 80* című kiállításához.

2008-ban A Ligeti-díj megalapítása az Óbudai Társaskörben megrendezett ötödik Ifjúsági Kortárszenei Estek (IKZE) rendezvényen fiatal zeneszerzők számára a legjobb zongorás kamarazenei mű megírásáért.

Egyéb tudományos közlemények jegyzéke

Marcsi Mariann (Ann Airam). „Térerős zongorista, térszűkítő hangmérnök. Piotr Anderszewski Szymanowski-felvételeiről”. *Hangjegyzet* 9 (2005. ősz) 12–13.;

Marcsi Mariann (Ann Airam). „Chopiniana. Dinu Lipatti és Cziffra György Chopin-felvételeiről”. *Hangjegyzet* 10 (2006. tavasz) 15–16.;

Marcsi Mariann (Ann Airam). „Csajkovszkij interpretációk. Herbert von Karajan, Sir Thomas Beecham és Antonio Pappano Csajkovszkij szimfónia-felvételeiről”. *Hangjegyzet* 12 (2007. nyár) 15–17.;

Marcsi Mariann – Mesterházi Gábor (Mc/Dc). „Macizene. A *Bach for My Baby* és a *Mozart for My Baby* című válogatásokról”. *Hangjegyzet* 12 (2007. nyár) 31. ;

Marcsi Mariann (Ann Airam). „Hegedűversenyek D-ben. Leonyid Kogan és Nathan Milstein albumairól”. *Hangjegyzet* 13 (2008. tavasz) előkészületben

Válogatott bibliográfia

Bouliane, Denys. „Imaginäre Bewegung. György Ligeti's »Études pour Piano«”. *MusikTexte* 28/29 (1989, március): 73–84.;

Bernard, Jonathan W. „Inaudible Structures, Audible Music: Ligeti's Problem and His Solution”. *Music Analysis* 6/3 (1987): 207–236.;

Burde, Wolfgang. „Im Banne des imaginären Reichs »Kilviria«, Notizen zu graphischen Notaten György Ligeti's”. *Neue Musikzeitschrift für Musik* (1993. nr. 1.): 47–42. ; Szintén megjelent: *Gütersloh'90* (1990): 37–38.;

Floros, Constantin. *György Ligeti, Jenseits von Avantgard und Postmoderne.* Komponisten unserer Zeit Band 26, Österreichische Musikzeit Edition Wien: Verlag Lafite, 1996.

György Ligeti in conversation with Péter Várnai, Josef Häusler, Claude Samuel and himself. London: Eulenburg Books, 1983.

Ligeti György. „Études pour piano – premier livre (1985)”. *Gütersloh'90* (1990): 9–11.;

Ligeti György. „Études pour piano (1985–1998)”. *Gütersloh 2000* (2000): 21–22.;

Ligeti, György. „States, Events, Transformations”. *Perspectives of New Music* 31/1 (1993. Winter): 25–30.;

Lobanova, Marina. *György Ligeti: Style, Ideas, Poetics.* Studia Slavica Musicologica – Texte und Abhandlungen zur slavischen Musik und Musikgeschichte sowie Erträge der Musikwissenschaft Osteuropas Band 29, Berlin: Verlag Ernst Kuhn, 2002.

Nordwall, Owe. *György Ligeti, Eine Monographie.* Mainz: B. Schott's Schöne, 1971.

Roelcke, Eckhardt. »Träumen Sie in Farbe?« *György Ligeti in Gespräch mit Eckhardt Roelcke.* Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2003.

Roelcke, Eckhardt–Stahnke, Manfred. *Találkozások Ligeti Györggyel, Beszélgetőkönyv.* Budapest: Osiris Kiadó, 2005

Sabbe, Herman. *Ligeti György.* Budapest: Continuum, 1993.

Simha, Aron. „*African Poliphony and Polyrythm: Musical Structure and Methodology*”. New York: Cambridge University Press, 1991.

Stahnke, Manfred–György Ligeti. „Ein Gespräch”. in *Musik der anderen Tradition, Mikrotonale Tonwelten, Musik-Konzepte Sonderband, herausgegeben von Heinz-Klaus Metzger und Rainer Riehn München: edition text+kritik,* (2003/3.): 66–97.;

Steinitz, Richard. „Music, Maths, and Chaos”. *Musical Times* (March 1996): 14–20.;

Steinitz, Richard. „The Dynamics of Disorder”. *Musical Times* (May, 1996): 7–14.;

Steinitz, Richard. „Weeping and Wailing”. *Musical Times* (August, 1996): 14–22.;

Svard, Lois. „*Illusion in Selected Keyboard Works of György Ligeti*”. D. M. A. disszertáció, Peabody Conservatory of Music, 1990.

Taylor, Stephen Andrew. „The Lamento Motif: Metamorphosis in Ligeti's Late Style”. *Cornell University*, 1994.

Taylor, Stephen Andrew. „Chopin, Pygmies, and Tempo Fugue: Ligeti's Automne à Varsovie”. (internet: www.societymusictheory.org 1997)

Toop, Richard. *György Ligeti.* London: Phaidon Press Limited, 1999.

Varga Bálint András. „Repülőgépen, felhők fölött. Születésnap beszélgetés Ligeti Györggyel.” *Muzsika.* (1993. 6): 5–17.;

Várnai Péter. *Beszélgetések Ligeti Györggyel.* Budapest: Zeneműkiadó, 1979.